

har sat mig for at behandle den fordel, der er ved friheden i en stat". Og i det berømte kapitel 20 genoptager Spinoza så tråden fra titelbladet nu med overskriften: "Hvor det vises, at i en fri stat er det tilladt for enhver både at mene, hvad han vil, og at sige, hvad han mener" – hvad der for Spinoza selv og for hans efterfølgere og disciple overalt i Europa blev forstået som retten til at kritisere religionen. En udløber af denne religionskritik var – som det også nævnes i indledningen – "Traktaten om de tre bedragerer" (*Traité des trois imposteurs*): Moses, Jesus og Muhammed, som i sin første trykte udgave i 1700-tallet blev tillagt Spinoza og i afskrifter spredt over hele Europa.

I slutningen af sin, efter min mening lovligt aktualiserende, indledning beklager oversætteren sig over, at der i de sidste 40 år har været "urimeligt stille" om Spinoza i Danmark og nævner, at i Gads (det skal vist være Nyt Nordisk Forlags!) europæiske filosofihistorie optager TTP kun 1/10 af siderne om Spinoza. Det kan være rigtigt nok, men det er vel rimeligt, at det er hans filosofiske hovedværk *Ethica*, der her som i *Tankens Magt* fra 2007 fortrinsvis drøftes. Og at TTP ingenlunde er glemt i Danmark ville oversætteren have kunnet se i undertegnedes *Vi fornægter Gud og foragter øvrigheden* også fra 2004. Men nu er hele værket altså omsider tilgængeligt på smukt dansk, og det fortjener oversætter, forlag og Statens Kunstråd (som har støttet udgivelsen økonomisk) en stor tak for!

Jens Glebe-Møller

Thomas Lyngby, Søren Mentz og Sebastian Olden-Jørgensen

Magt og pragt. Enevælde 1660-1848, København: Gads Forlag 2010. 330 s. Indb. Ill. Kr. 299.

Denne bog er at opfatte som en slags intro for den, der ikke ved noget om enevælde som styreform. Forfatterne er tre yngre historikere, af hvilke Sebastian Olden-Jørgensen er den, der har det bedste greb om stoffet og fremstillingsformen. Olden-Jørgensen beskriver, hvorledes den danske enevælde kom til verden som et svar på de militære tab i 1650'ernes krige. Afbalanceret beskrives det gamle styres styrke, prisbillighed og effektivitet frem tid det punkt, da landet fik brug for en ny organisering. Logikken i udviklingen er klar, skønt man forstår, at der var tale om en revolution med ofre. Staten tog det hele og efterlod kun lidt til det civile samfund. Frederik III gik tyrannisk frem – og først efterhånden genoprettedes en betryggende retsorden i landet, der havde været på nippet til at udarte til et tyranni. I denne del af fremstillingen kunne man have tænkt det schweiziske Edsforbund, England, den radikale calvinisme, de franske parlamenter med. De kommer først senere i bogen.

Hos Olden-Jørgensen savner man en fornemmelse for kirkens rolle. Hans Svane spillede en afgørende rolle i "gejstlighedens underkastelse", men nok så væsentligt var det store lovkompleks i 1680'erne, der skabte uniformitet og kontrol – som jordmatriklen gjorde det på skatteområdet. Den frie kirke

blev underlagt kongen – og præsterne blev ikke blot embedsmænd, men snarest små klienter, der altid var på jagt efter advancement, kongegenst. Her behøvedes ikke intendanten på landet, for kongen havde allerede sine sognepræster. Ludvig XIV havde derimod problemet med katolske sognepræster med en delt loyalitet. De brandenburgske kurfyrster havde officererne, der nok kontrollerede, men også knyttede folk og stat sammen. Olden-Jørgensen går i en stor bue uden om vækkelsernes forsøg på at gribe magten i statens kirke i 1732-34, der medførte, at kongen trådte i karakter med enevældens monopol på jus reformandi. I stedet fik vi konfirmationsanordningen, der blev den mest eklatante sammenknytning af borgerlige rettigheder og kirkeligt tilhørsforhold. En slags "Test Act" helt ned på almueniveau.

Mens bogen har været undervejs, kan to udgivelser have krydset hinanden. I år (2010) kom Birgitte Bøggild Johannsens tunge artikel "Visual Strategies for Staging a Coup d'Etat. Ritual and Pictorial Communication of the Absolutist Revolution in Denmark 1660" i et samlebind *Bildlichkeit symbolischer Akte* (Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertsysteme, 496, bd. 28) Münster. Den frembringer nye synspunkter på hyldningerne og hele den materielle side af den politiske argumentation. Olden-Jørgensen har den desværre ikke med.

Thomas Lyngby skriver godt om det enevældige hof og dets indre love, dets virkemidler, dets retorik, om rangorden og adel – den gamle og den nye. Lyngbys pointe, som han også har søsat i forbindelse med Golden Days-festivalen i 2010, er, at det kontrollerede og kontrollerende blik, jerndisciplinen hos de enevældige herskere kun fungerer, hvis der de facto er tale om ekstremt stærke herskere og personligheder bag fremtrædelsens figurer. Svage personligheder, der får magten ved arv, bryder muligvis sammen under byrden. Eksemplerne er Frederik V og Christian VII.

De hidtil fremførte synspunkter føres logisk videre i Olden-Jørgensens behandling af Struensee-affæren i et enevældeperspektiv. Ikke i eftertidens dom, ikke i lyset af Struensee som oplysningsmand. Set i det lange løb, i forbindelse med den styrke, enevælden havde i kraft af sædvane og lovgivning i Kongeloven, er Struensee en favorit, der forlokkes af en udfordrende, kornfed engelsk prinsesse. Enkedronning Juliane Marie og arveprinsen har en særdeles god sag – og den forfølger de naturligvis. Det er tappert af Olden-Jørgensen at gå mod 200 års radikal historiografi. Det handler om spilleregler. Olden-Jørgensen har læst dem, og læser historien i overensstemmelse med dem.

Søren Mentz skriver et historisk rids. Det er, hvad det er. Det handler om enevælden i europæisk lys og inddrager den engelske parlamentarisme, borgerkrigen og The Glorious Revolution. Desuden Ludvig XIVs problemer og endda moghulerne i Indien og den russiske zar. Mentz er god til ikonografi. Han tolker billedkunsten dygtigt og overbevisende. Han viser også billeder, vi sjældent har set, såsom maleriet af Frederik I af Preussen, August den

Stærke af Sachsen og Frederik IV af Danmark sammen i 1709 – men de to tyskere er jo kun afledt konger i Kejserriget i kraft af deres kongeværdigheder i hhv. Preussen og Polen – ikke i Brandenburg og Sachsen. Man kan kun svært være enevældig konge under en kejser! Mentz bringer mange nye begreber op, men følger dem ikke til dørs. Vi hører om den oplyste, den militaristiske, opinionsstyrte og den patriotiske enevælde. Det begynder at sejle noget, for hvad er patriotisme? Her står Guldberg og indfødsretten ikke klart nok. Forudsætter det, at man har og hylder en stærk stat, enevælde? Hvordan tænkes oplysning? Her svigter bogen sin læser ved sin manglende stringens, og den får lov til at ende brat og uforløst med nogle overvejelser af kontrafaktisk art om Christian VIIIs planer. I dette tidsskrift må det være tilladt at minde om den sene statskirkes aktion mod fremmede religionsbenedere i 1840'erne, tvangsdåb, undertrykkelse af baptister og mormoner. Hvor blev kirkestaten af, da Grundloven blev givet i 1849? Hvor meget af det gamle er bevaret i dag – i den indre husholdning? Det berøres næsten ikke.

Carsten Bach-Nielsen

Christoph Schwöbel

Die Religion des Zauberers. Theologisches in den großen Romanen Thomas Manns. Tübingen: Mohr Siebeck 2008. 288 s. € 24.

Med skarpt analytisk blik indbyder Schwöbel i bogen *Die Religion des Zauberers* sin læser på en teologisk opdagelsesrejse gennem Manns hovedværker. Gennem bogens seks essays søger han to pointer. For det første fremsætter han den tese, at der gennem forfatterskabet kan iagttages en særlig teologisk udvikling: fra en ironiseren over en borgerligt-moralsk kristendom til i slutningen af forfatterskabet en genuin reformatorisk teologi. For det andet finder Schwöbel hos Mann i et netværk af fortælle- og kommentarstemmer en særlig reformulering af Paul Tillich' teologiske perspektiv, at mennesket ikke blot *har*, men også *er* et spørgsmål til sig selv. I Schwøbels karakteristisk humaniserer Mann derved teologiens felt og skaber litterære værker, der ikke mister øje for teologiens uudgrundelighed. Gennem tekstnære analyser fører Schwöbel læseren teologisk ind i fire af Manns hovedværker: fra 'ironisk distance' i *Buddenbrooks*, 'dødens monisme' i *Der Zauberberg*, 'teologisk antropologi' i *Joseph und seine Brüder* og til 'sola gratia' i *Doktor Faustus*. Hele Manns forfatterskab betragter Schwöbel som ét religiøst tegnsystem, der dynamisk ændrer karakter fra en 'flerdimensionel enhed' til en 'syntese betragtet under perspektivet i én dimension', nærmere bestemt den altomfattende nådes perspektiv.

Schwöbel karakteriserer *Buddenbrooks* som en 'protestantisme-tese i narrativ form' og spiller derved på Max Webers studier. Med sin egen overskrift *Die protestantische Ethik und der Geist des Bürgertums* har Schwöbel øje på en særlig parallelitet imellem økonomisk forfald og protestantisme og beskriver derved i en art 'Guds antiforsyn' ironisk Lübeckerfamiliens fire generatio-